

talánia. S az új prózának épp a tudat ezen olyannyira szükséges tisztulási folyamatban betöltött szerepe sikkad el szerintem méltatlanul az esztétikai hozadékának értékelése mellett. Holott Nádas érzéki kontinuitás-sugallatai, történelemszemlélete, szeretetfilozófiája, Esterházy egyedülálló törekvése a közép-európai sors-tapasztalatok s szellemi értékek széles körű integrálására, Lengyel Péter vagy Grendel Lajos múltnyomozása mindennek nevezhető, csak apolitikus, esztétizáló irodalomnak nem, még ha elsődleges hangsúlyait – szerintem helyesen – a megformálás mikéntjére helyezi is.

Nem védőbeszédet tartok itt valami mellett, aminek amúgy sincs semmi szüksége rá, csupán a nyolcvanas évek irodalmi fősodrába került törekvések példájával próbálom jelezni, hogy a korszak megváltozott művészeti szituációja, újfajta kihívása s az erre adott válaszok nyomán átértelmezésre szorul a hagyomány és az újítás viszonyának korábbi megközelítése több oldalról is. Úgy vélem, mára egyaránt bebizonyosodott az előző évtized avantgárd szemléletű és hagyományelvű esztétikájának a kudarca, ami a progresszió ismérvét, megkülönböztető jegyét a totális tagadás gesztusaiban, illetve újfajta domináns tradíció folytonosságában vélte látni. A kizárólagosság és elfogultság koncepcióinak ma az őket érvénytelenítő művek, teljesítmények fedezetével kell végképp háttérbe szorulniuk, hogy ne gátolják az irodalom öntörvényű mozgásfolyamatait, melyek – nem kis részben épp az új prózának köszönhetően – az ún. sorsvállaló és az újító poétikájú áramlatok kiegyenlítődése felé mutatnak. Olyan irodalmi közállapotok felé, melyben irányzatos megosztottság s irodalompolitikai szándékok helyett az emberi és írói érték a minősítés egyedüli fokmérője, és amelyben „konzervatív” vagy „retrográd” legfőképpen a hatalmi érdek lakájszellemű kiszolgálója, lelkiismerete helyett a pártja elkötelezettje lehet.

A magyar szellemi élet radikalizálódásával, egy új típusú, udvarellenes, de esztétikai áramlataiban sokszínű irodalmi progresszió formálódásával párhuzamosan, úgy érzem, végleg le kell számolnunk avval a régi illúzióval, hogy a hatalom az irodalom autonómiájának, normális működési mechanizmusának szükségességét saját érdekeként ismeri föl. Ebben a helyzetben a létrejövő új folyóiratok többsége érthető, bár sajnálatos módon a tényfeltárás posztszamidat jellegű, szükséges orgánuma, s nem az irodalom fóruma lehet csak, de pusztán létével remélhetőleg így is hozzájárul a jelenlegi merev folyóirat-szerkezet átalakításához. Annak érdekében, hogy a társadalomkritikai felismerések megfogalmazása mellett a tudás másfajta övezeteinek megnyilvánulása is szélesebb teret nyerhessen, s mindenkor érezzük hajdani építők szakszerű tenyerének negatívját – tudva, hogy nem vagyunk egyedül.

TORNAI JÓZSEF

A remény esélye

AZ ÍRÓ MINT POLITIKUS

Mielőtt felolvasom írásomat, szeretnék visszatérni Balassa Péter egyik megjegyzéséhez. Ugyanis ő azt mondja, hogy Moldova rendőrségről szóló könyvében nagyon komoly támadás érte a hazai cigányságot. Én tökéletesen megértem, hogy elégedetlen azzal a válasszal, amit mi erre adtunk. Csak nem tudom, hogy egysze-

rűn nem emlékezetkihagyásról van-e szó, mert azért amit Eörsi írt aztán erről, vagy Radnóti a Beszélőben, az azért valamilyen válasz volt. Nem, Péter? Úgy érzem, hogy nem voltunk teljesen tehetetlenek ebben az ügyben. Amit Csordás Gábor említett, voltaképpen egy régi angol közmondás: minden népnek olyan kormánya van, amelyet megérdemel. Ezzel kapcsolatban az jutott rögtön eszembe, amiről sokszor, szinte refrénszerűleg, Sándor Iván beszélt, hogy ez határhelyzet. Nagyon leegyszerűsítve a korábbi, a 60-as és 70-es évek közötti időszakot, én egy másfajta hasonlattal östermelői szituációnak mondanám. Mi, írók vittük az árut az államnak. Vagy megvette, vagy nem, de nem is gondoltunk hosszú ideig arra, hogy mi is lehetünk a piac tulajdonosai. Ma a fordulat éppen abban van – és ez teljesen zavarba ejtő –, nem tehetjük meg azt, hogy pusztán mondjuk: szemben állunk a hatalommal. Ugyanis most már megvannak a saját önálló szervezeteink, választanunk kell ezek között, és választanunk kell abban a tekintetben is, hogy mennyit dolgozunk ezekben. És aki ezekben már részt vesz, annak igen kedvező és nagyon kedvezőtlen tapasztalatai is lehetnek az autonóm társadalom alakulásáról. Amíg a tömörszerű szembenállás, egy voltaképpen nagyon kellemetlen, de igazában nagyon kényelmes helyzet állt fenn, addig elég volt kritizálni. De most már nekünk is dolgozni kell. És ez óriási fordulat!

*

A huszadik századi ember a történelmében elveszett lény. Erről az egész modern emberiségre érvényes megállapításról akkor sem szabad megfeledkeznünk, ha csupán Európáról, sőt Európának csak egyik égtájáról s még abból is pusztán Magyarországról van szó. Hiszen mi is pontosan tudjuk – néhány más kis néppel együtt csak mi tudjuk igazán! –, mit jelent a nagy népeket, Nyugat-Európát úgy utolérni, hogy nem mi ugrunk előre, hanem ők kerülnek ugyanabba a kulturális, politikai, etikai csapdába, légüres térbe, amelyben mi is szenvedünk. Megoldhatatlansági együttthatónk semmivel sem rosszabb, mint az övék – miért siránkozunk hát az Ady- vagy Németh László-féle elkésettség miatt? A történelem ebben is kíméletlen tréfát űzött velünk: ma már az emberi egzisztencia vákuumába előreszaladni legalább olyan csőd, mint tradicionális összeomlásban lemaradni a nagy futóversenyen.

A mi csődünk mégis elsősorban tradicionális betegség, s csak azután az egyetemes értékzavar, céltévesztés, metafizikai nihilizmus következménye. Mi, írók, költők, teoretikusok ebből a tradicionális csődből, melyet még egy egyházasnak is nevezhető hatalmi akarat is fokozott és szinte végeérhetetlenné hosszabbított, úgy akartunk kikerülni, hogy először is fölismertük a személyiség veszélyeztetettségét, majd harcot kezdtünk és hirdettünk – a művek, a magatartás harcát – a személyiség megvédésére. Ezután következett (de már nem egymás után, hanem párhuzamosan) az egyéni, az írói autonómia, majd az egész irodalom autonómiájának – mint egyetlen lehetséges védekezési módnak, útnak és célnek – a követelése. Ennek a hetvenes évek elején kezdődő és máig tartó folyamatnak az állomásait itt most nem kell részleteznem. Annál is kevésbé, mert nem erről a folyamatról, nem erről a másfél-két évtizedről akarok beszélni, inkább ennek az időszaknak a következményeiről.

Az író és az irodalom autonómiájáért folyó küzdelmekben ugyanis kiderült valamilyen váratlan, zavarba ejtő dolog. Az, hogy az író, az irodalom csak úgy, csak akkor harcolhat igazán, ha eközben kimozdul a művek világából, és fokozatosan, kisebb vagy nagyobb mértékben vagy teljesen politikussá válik. Az irodalmi

fejlődés, változás, előremozdulás tehát nem annyira a művek: novellák, versek, regények, drámák, esszék világában következett be – bár hála istennek ott is! –, mint inkább az írók és az Írószövetség és más mozgalmak politikai állásfoglalásaiban, szerepvállalásaiban. Mindez csak azt leplezte le, hogy olyan struktúrában s olyan földrajzi, politikai környezetben élünk, melyben jobb esetben változnak a hatalmi, gazdasági és szellemi viszonyok, ha mozdulnak; rosszabb esetben nem javulnak, ha moccannak, hanem romlanak. Három évtizedes távlatra visszatekintve láthatjuk, hogy a magyar, csehszlovák, lengyel előrelépési kísérleteket a központi hatalmi eltököltség vakon, rövidlátóan megszünteti, majd mikor éppen a központban ismerik föl a csődöt és az alapvető változtatások szükségességét, a peremvidékek merevednek bele a történelmileg saját maguk megalapozta tehetetlenségbe; s ha Magyarországon vagy Lengyelországban kérdésessé is válik minden, ami a régi hatalmi elrendezést illeti, a többi köztársaságnak nevezett államban annál makacsabban törtetnek valahova – nyilván a neosztálinizmus vagy a másodlagos sztálinizmus különféle változataiba, melyek, mint Románia és mások, a huszadik századi nacionalizmus és természetesen szinte tragikomikus szélsőségéig is elsodródhatnak.

A magyar író (de a lengyel, a cseh is) kénytelen most már nemcsak politikálni (ez régóta ismert, elismert, sőt dicső szerep volt nálunk), hanem politikussá is válni. A kérdés azonban ebben is kettős; először is: hogyan formálhatja át egy író, egy költő a személyiségét, esztétikai, kifejező, individuális tartását cselekvő, gyakorlati, esetleg mozgalmi, külpolitikai ügyekben is döntő államférfiak nagyon gyakran taktikázó, machiavellista lelkületévé? Másodszor: valóban profi politikussá, pártaktivistává kell lennie, vagy amatőr is maradhat? Jól emlékszem, amikor az elmúlt években jó néhányszor elhangzott már akkor is tudatosan politikusként író és állásfoglaló írókkal, költőkkel kapcsolatban, hogy nincs joguk erre a magatartásra, mert nem értenek a politikusok megszentelt szakmájához. Ezért csak amolyan kocapolitikusok lehetnek.

Évek óta figyelem barátaimat, pályatársaimat, hogy birkóznak meg ezzel a leggyakrabban „muszáj-herkulesi” föladattal? S figyelem magamat: képes vagyok-e, leszek-e, muszáj-e Herkulesként kiállni a porondra? Keserves ellenállás él bennem a politikusi átalakulással szemben. Én még mindig úgy érzem, nem biztos, hogy az én kötelességem s főleg dolgom, hogy az elveken túli gyakorlattal fölcseréljem írói, értelmiségi munkámat. Nem kétlem az előbbi fontosságát, kikerülhetetlenségét, de tele vagyok kérdőjelekkel. S főleg bízhatok-e a politikai gyógyszerekben, mikor eszmélkedésem régóta azt súgja, hogy a bajok elsősorban nem politikaiak, inkább erkölcsiek, kulturálisak. Röviden: furcsa lehet, de én szűkösen érzem a politikai szerepet, ráadásul sokkal esetlegesebbnek, mint az íróit, gondolkodóit. A mi viszonyaink között azonban nem mi választjuk a szerepet, föladatot; a szerep, a föladat választ minket. Ezért tolódom – bár kényszeredetten – egyre inkább a közvetlen politikai mozgás felé. Mindent meg kell tennünk – s innen a megbecsülésem, biztatásom, elismerésem mindenkinek, aki már nemcsak töpreng, mint én, hanem ma is, mint évek óta, dolgozik, gyötrődik a nyilván számára is kényelmetlen és számtalan etikai kérdőjelet fölvető általános és napi politikai ügyekben.

Azt hiszem, ez egyre inkább így lesz mindnyájunkkal, ahogy a teljes átalakulás vagy a teljes összeomlás felé haladunk – mert én a reformot emlegető szónoklatokban egyáltalán nem hiszek. Végül is egyetlen író vagy értelmiségi sem húzódnat vissza előkelő elszigeteltségébe, mikor a történelem lépni akar, s akár a fejében, akár az akaratában, akár a lábában nekünk is ott kell segítenünk ezt a lépést. Erről

van szó: erről a talán csak egy hatalmas, talán egész sor kisebb lépésről, de lépésről, amellyel túljuthatunk azokon a mágikus korlátokon, amik a hatalom megbűvöltjeit visszariasztják. Politizálni fogunk a kinevezett politikusok helyett is, mert szükség van ránk; ráadásul annál jobban, minél közelebb kerülünk olyan társadalmi formákhoz, amelyekben már nem kell két lélekkel is küzdenünk. Mégis be kell vallanom azért, hogy veszélyesnek tartom az írói személyiség ilyenfajta megkettőződését. Mert vissza tudunk-e bújni eredeti értelmiségi, esztétikai értékeket és gondolatokat sarjasztó „korlátaink” közé? És lesz-e olyan idő itt, Magyarországon, amikor ezt a fényűzést lelkifurdalás, önvád nélkül is megengedhetjük magunknak? Lehetséges-e még a mű és az élet egysége? Vagy végleg elszakadtak már egymástól, és mi magunk is szétszakadunk a történelem elveszett lényeként? Csupa nyitott kérdés. Azért mondom ki őket, mert nem a természetes utat járjuk. Tudom, hogy nálunk ez a hagyomány, ez a sors. Vállaljuk tehát a sorsunkat, és nem leszünk többé igazán írók; ne vállaljuk a sorsunkat, és akkor éppen emiatt nem lehetünk igazi írók. Vállaljuk inkább írói létünket, s majd a sors figyelmeztet: és a történelem, a holnapi, kényszerzubbonytól megszabadított ország?

Ilyenformán a magyar író mindig arra kényszerül, hogy mást csináljon, mint amit szeretne. Mert körülötte a világ egyáltalán nem olyan, amelyet szeretne és szerethetne. Én persze leggyakrabban arra gondolok, hogy a politika reménytelen dolog, az írás, az irodalom nem az. De hát reménykedjenek a legbutábbak; a magyar történelemben sohase következett volna be egyetlen fölkelés, szabadságért kezdett harc sem úgy, hogy biztosak lehettünk volna a sikerben. Nekünk ahhoz is neki kell fogunk, amiről tudjuk, hogy alapján véve megoldhatatlan, reménytelen. Csak így lehet némi esélyünk a reménykedésre:

*Ama kései, tékozló remény,
az utolsó, már nem a földet lakja,
mint viharokra emelt nyárderű,
felköltözik a halálos magasba.*

KISS DÉNES

„Nézni kell a térképet”

Én azt fogom elmondani, amit leírtam, s ami történelmi, földrajzi gondolkodás, veszélyeztetett helyzetben, veszélyeztetett országban.

Nézem a térképet, és eltűnődöm a történelmen. A magyar nemzet hasonlatos ahhoz a csonka emberhez, aki elveszített tagjainak fájdalmait is érzi. Melyik Magyarország leghosszabb folyója? Váratlanul ezt kérdeztem több barátomtól, ismerősömtől mostanában. Csodálkozás és kis tétovázás után kérdő hangsúllyal kérdeztek vissza. A Duna vagy a Tisza? Egyik se. Hanem a Marcal. És talán a második leghosszabb magyar folyó a Zala. Természetesen úgy értem, hogy eredete is, torkolata is magyar felségvíz. Sorsuk, tisztaságuk csakis tőlünk függ. A Du-